

Söndagens mässa ur pastoralteologiskt perspektiv

Av Martin Lind

När detta skrivs i mitten av 1990-talet är det påfallande hur mycket nytt som sker i det svenska kyrkolivet. Lättast är att konstatera vad som försvunnit. Vad som verkligen kommit istället eller kommer att ersätta det gamla kan ännu bara skissas. Till framtidens kyrkoliv hör dock, enligt min mening, otvivelaktigt den söndagliga mässan som församlingens naturliga nav. När redan nu på allt fler håll söndagens mässa blir den självklara mittpunkten i gudstjänstlivet, är det angeläget att det medvetna samtalet om mässan intensifieras. Mässa varje söndag i huvudgudstjänsten förutsätter ett teologiskt tänkande och förmedlar teologisk reflektion. Men teologin är inte självklar - man kan tänka på olika sätt. Jag försöker här *dels* ge några beskrivningar av vår situation, så som jag uppfattar den med särskild relevans för temat den söndagliga mässan, *dels* pastoralteologiskt reflektera kring gudstjänstens mening och hur denna kan gestaltas i mässan.

PÅ VÄG MOT NY KYRKOSYN

Att mässa och gudstjänst hör till kyrkans självklara centrum behöver inte närmare bestämmas. Det är därför naturligt att utifrån pastoralteologiska perspektiv börja med kyrkosynen.

Under brinnande världskrig kommer från påvestolen en rundskrivelse om kyrkosyn. På katolskt håll summeras samtida reflektion och bestäms här för flera decennier tänkandet kring vad kyrkan är. Enkelt uttryckt handlar det om att kyrkan förstås i första hand som Kristi kropp,

och det framgår redan av titeln på påven Pius XII:s encyklika, som bär namnet *Mystici Corporis Christi*.¹

Det egendomliga är nu att på evangeliskt håll arbetar Anders Nygren, då etik-professor i Lund, senare biskop i samma stad, parallellt med Kristi-kroppstänkanudet som det centrala motivet för att förstå vad kyrkan är. Denne Nygren väljs 1947 till president för det nybildade Lutherska Världsförbundet.

Redan 1942 hade Nygren i portalartikeln i det för svensk kristenhet under detta århundrade ganska enastående samlingsverket, *En bok om kyrkan*, skrivit artikeln *Corpus Christi*.² Boken utgjorde en samling artiklar av universitetsteologer från Uppsala och Lund och vittnade den gången om en förhållandevis stor svensk samstämmighet. Nygren fullföljde sina reflektioner i ett senare, självständigt verk, *Kristus och hans kyrka*.³

Försöker man jämföra de båda författarnas skrifter är det omedelbart iögonfallande hur mycket som skiljer. Det är väl också därför som intresset att jämföra varit så tamt. Pius låter sin rundskrivelse i stor utsträckning präglas av ett hierarkiskt synsätt, där kyrkan som Kristi kropp lever och växer endast när hierarkin i kyrkan erkänns och tillåts leda och föstra. Utöver det hierarkiska dominerar hos Pius det sakramentala och det mystiska perspektivet på kyrkan.

Anders Nygren har istället sin tyngdpunkt förlagd till begreppet "i Kristus" som han utförligt utvecklar. Att "vara i Kristus" är för den kristne att "vara i Kristi kropp" och det är just att vara i kyrkan. Utanför Kristi kropp finns ingen kyrka. Men Kristi kropp har ett huvud, och detta huvud måste också vara huvud för kyrkan eftersom kyrkan och Kristi kropp utgör sammanfallande enheter.

Skillnaderna är tydliga. Men låt mig nu istället ta fasta på likheterna. Den första utgör naturligtvis valet av bibliskt tema. Bibeltexterna innehåller en rad bilder för kyrkan. "Kristi kropp" är endast en. Just denna bild väljs både i Rom och i Lund på 1940-talet.

Samtidigt kan man finna en annan slående likhet. När kyrkan bestäms som Kristi kropp är det ett förhållande med Kristi kropp som nästan helt är uteslutet, nämligen att det om Kristi kropp i bibeltexterna entydigt berättas att denna kropp dör för att Gud på tredje dagen ska uppväcka den till liv igen. Varken för den romersk-katolske påven eller för presidenten för det nybildade lutherska nätverket är Kristi död och uppståndelse det centrala. Och när det nämns, får det på ett egendomligt sätt färg av ett annat motiv som så helt dominerar: Kristi kropp är, Kristi kropp lever i kyrkan.

1 I tysk utgåva: *Mystici Corporis Christi. Über den mystischen Leib Jesu Christi und unsere Verbindung mit Christus in ihm*. Utgavs 1943.

2 A Nygren, *Corpus Christi i: En bok om kyrkan*, 13-25.

3 A Nygren, *Kristus och hans kyrka*, 1955.

Kort kunde man säga att det på såväl katolskt som lutherskt håll under 1940- och 50-talen finns en tendens att låta kyrkan tecknas i ganska statiska termer.

Mot detta kommer så reaktionen på 1960-talet. Med början i närmast fransk romersk-katolsk reflektion bryter tanken på kyrkan som Guds folk igenom. Tveklöst handlar detta mycket om att söka bibliska bilder som återger rörelsen, det icke-statiska just i kontrast till den ofta låsta kyrkotanke som dominerat fältet. För gudsfolkstanken blir Exodus, uttåget ur Egypten, en viktig förebild. Såsom Gud kallade sitt folk ut ur slaveriet i Egypten, så kallar Gud alljämt sitt folk, dvs kyrkan, ut ur förtryck och förnedring. På så sätt kom gudsfolkstanken att förknippas med kampen för politisk befrielse, ett tema som var på var mans läppar i det utgående 1960-talet och stora delar av 1970-talet. Gudsfolkstankens dominans i kyrkolivet sammanfaller också relativt tydligt med den tid då man från flera håll reste krav på politisk medvetenhet som ett av de angelägnaste kännetecknen på en kristen.

Det som nu på 1990-talet blir allt klarare är den tystnad som råder kring gudsfolksreflektionen. När jag för en tid sedan fick ett förslag på uppläggning av ett mer omfattande verk och då hela vokabulären bestämts av gudsfolkstanken var den aktuella grupp som hade att bedöma saken snabbt enig om omdömet: detta tema är inte längre gångbart.

Man kan naturligtvis undra varför. Ett enkelt delsvar ligger i den förändrade politiska samtalsstenen där tyngdpunkten inte längre kännetecknas av ökad solidaritet med dem som har det sämst utan snarare i reflektion kring marknadens villkor.

Hur kan vi nu i vår tid tala om kyrkan?

Låt mig först säga att vi inte kan repetera. I en mening är det också omöjligt. Varje reflektion är så bestämd av den omkringliggande verkligheten att den redan i sin yttre form bär samtidens prägel.

När jag därför tror att vi på nytt borde tala om kyrkan som Kristi kropp, är det på inget sätt ett försök till Ehrenrettung för Pius och Nygren.

Det jag istället önskar betona är vad dessa avstod ifrån. *Kyrkan som Kristi kropp är enligt min mening i första hand bestämd av det faktum att denna kropp dör och uppstår.* Detta är för bibeltexterna det helt avgörande perspektivet. I nya testamentet kunde man säga att död-uppståndelse utgör själva kärnan, utan vilken ingenting i det nytestamentliga textmaterialet överhuvud kommit till stånd.

Här kan bara antydvas vad en aktuell reflektion kring vad kyrkan är utifrån Kristi-kroppsperspektivet med död-uppståndelsemotivet som grund skulle kunna innebära. Det är alldeles tydligt att med detta motiv motverkas aktivt varje tendens till statiskhet. Här ligger i döendet och uppståndelsen en ständig rörelse, genom det som är svart till ljus och liv. Här finns också inkluderat ett sätt att se på konflikter och svårigheter där i det

djupaste mörkret ett hopp kan födas. Just på denna sista punkt saknade ofta gudsfolkstanken egentligen utrymme.⁴

Ett nytt sätt att se på kyrkan som Kristi kropp - ständigt i rörelse genom död till liv - förutsätter ett självklart bejakande av det kroppsliga. På så sätt är denna kyrkosyn också släkt med ett betonande av Herrens måltid, det kroppsliga ätandet och drickandet.

PÅ VÄG MOT NY LÄNGTAN EFTER HELHET OCH MYSTIK

Under 1990-talet har det vid upprepade tillfällen talats om detta decennium som andlighetens årtionde. Det är påfallande hur ordtröttheten breder ut sig och likaså en misstänksamhet mot de professionella talarna. Tydligast drabbar detta politiker som utsätts för förakt och misstro. Istället finns märkbara tendenser att söka sig till det ordlösa, upplevelsen, det andliga och det hemlighetsfulla.

Skulle jag göra en snabb teologihistorisk exposé, kunde jag påstå att vi idag erfar en drabbning med de från 1700-talet utgående strömningarna *pietism och upplysningstänkande*. Dessa båda rörelser var i ursprungsläget varandras motsatser. På flera sätt har de ändå i historien kommit att samverka och förstärka vissa tendenser. Detta gäller inte minst söndagens mässa, Herrens måltid, som hos båda dessa rörelser ställdes i periferin.

Pietismen hade rötter i den fattigare delen av befolkningen. I det jämsande medvetandet om orättvisor sökte man sig bort från det etablerade samhället och den etablerade kyrkan. I hemmen, i de sk konventiklarna, växte en ny gudstjänst fram. De närvarande som alla avgjort sig för Kristus uppbyggdes genom läsning ur den Heliga Skrift, bön och lovsång. Men eftersom allt som berörde det kroppsliga området var så förknippat med hugg och slag - bokstavligt talat på kroppar - i arbetslivet och allt detta var något man vände sig emot eller önskade glömma, blev den nya gudstjänsten i de pietistiska kretsarna okroppslig. Det är alldeles tydligt vad gäller synen på skapelsen. Inom pietismen försvinner tron på Gud som skapat kroppar, träd och fåglar. Allt det yttre blir utanverk till det enda som egentligen ytterst har betydelse: själens möte med Jesus Kristus.

Till kritiken mot söndagens nattvardsmässa hörde också från pietisternas sida det faktum att prästerna i åtskilliga fall så uppenbart inte kunde förena liv och lära. Prästernas omoral försvårade deltagandet i Herrens måltid när den som utdelade de heliga gåvorna enligt pietisterna inte själv i hjärtat mottagit tron och omvänt sig.

Upplysningsfolket hade ett annat utgångsläge. Här gällde en närmast euforisk hållning till förnuftet, *ratio*, med vars hjälp snart sagt all världens

4 Se t ex K G Hammar, Gudsfolket, som ger ett flertal viktiga sätt att tolka gudsfolket men saknar tanken på vandrigen genom död till liv.

problem kunde lösas. Även de bibliska skrifterna och teologihistorien ut-sattes för närsynt analyserande med förnuftet som domare. I evangelier-nas Jesusberättelser föll åtskilligt för förnuftets domstol. De många under och tecken som Jesus gjorde kunde inte förnuftsmässigt accepteras. Att brödet och vinet i mässan blev bärare av Jesu Kristi kropp och blod stod också i hjärtaste konflikt med en rent förnuftsmässig syn. Med hjälp av di-stinktionen offentligt/privat förlades den egentliga religionen till det pri-vata rummet, ett ganska skyddat rum där den enskilde förväntades odla en på förnuftet byggd religiös övertygelse. Men även den offentliga reli-gionen, de allmänna gudstjänsterna, utsattes för kritik. Herrens måltid skulle firas alltmera sällan och istället ersättas med predikogudstjänsten där den ordrika förkunnelsen excellerade i att ge etiska och förnuftiga an-visningar för skiftande situationer i livet.

När vi idag erfar en misstro mot de många orden och en längtan efter helhet och sammanhang, kunde man säga att detta utgör en uppgörelse med efterverkningarna av pietismen och upplysningstänkandet. Hos båda dessa rörelser ställdes det talade ordet i centrum, antingen omvändelsens uppmaning och den fromma bönen eller förnuftets utläggningar om dygd och moral. Hos båda dessa rörelser fanns ett indirekt kroppsförakt, an-tingen så att det kroppsliga var förknippat med det smutsiga arbetslivet och därför hölls utanför den rena religionen eller så att kroppen och det kroppsliga närmast ansågs förhindra förnuftets klara tänkande.

Det bör sägas att både pietism och upplysning har fört mycket gott med sig. En svart/vit teckning förmedlar sällan hela sanningen. Respekten för den enskildes erfarenhet, som pietisterna betonade bl a, och den oväl-diga kraft som tvivelsutan ligger i en fri intellektuell reflektion, som upp-lysningen underströk, utgör än idag viktiga delar i kyrka och samhälle.

Men mitt perspektiv nu gäller den söndagliga mässan. På denna punkt kom de båda 1700-talsrörelserna att ge underlag för en kristen människas praxis med det allra sparsammaste och glesaste deltagande i och firande av nattvardsmässan. Därtill kom att pietisterna och upplysningsfolket knäsatte en uppdelning av människan i kroppsligt/själsligt med en ten-dens att förakta det förra. Upplysningens genombrott, med förankring ofta i de övre skikten i samhället, fick ett bestämmande inflytande över sättet att bygga kyrkor. De mörka medeltidskyrkorna med utrymme för mystik ersattes på flera håll med ljusa salar där varje skrymsle upplystes som för att understryka hur Gud som förnuftets Gud bestrålar allt och ge-nomlyser allt.

När kyrkan i vår tid söker fira en gudstjänst för vår tids människor är det av vikt att verkligen lyssna och söka registrera vad som är utmärkande för dagens människor. Att avläsa tidens tecken så att kyrkan i sin huvud-gudstjänst - för att mätta vår tids andliga hunger - endast skulle erbjuda ett längre muntligt tal, ter sig alltmer okänsligt för vad som verkligen sker i samtiden. Om längtan efter helhet, efter att bli bejakad till hela sin va-relse och efter att få ta del i tillvarons yttersta djupskikt där allt inte går

att förklara, utgör tydliga inslag i vår tid, svarar nattvardsmässan egendomligt väl mot det som här efterlyses.⁵

Det finns också goda skäl att fråga om inte kritiken mot ett söndagligt firande av Herrens måltid påfallande ofta just inte kommer från de utanförstående, yngre, sekulariserade utan från dem som sedan länge fostrats i fromhetstraditioner präglade av de ovan nämnda, från 1700-talet utgående, rörelserna. För den som inte fått del av dessa traditioner utgör den söndagliga mässan ett egendomligt fullödigt erbjudande som aldrig den nattvardslösa gudstjänsten förmår konkurrera med.⁶

Strävandena idag att införa söndagligt nattvardsfirande ska därför inte inte i första hand ses som en restaurativ åtgärd, för att återge den aktuella församlingen något av fornkyrkans ordning eller den i världskyrkan i övrigt allmänt brukade ordningen. Det främsta skälet idag till söndagligt nattvardsfirande kan istället återfinnas i ett försök att mätta den faktiska andliga hunger som snabbt breder ut sig bland en växande skara sekulariserade, av olika kristna fromhetstraditioner ovetande, nutidsmännskor.⁷

EN NY LITURGISK SITUATION

För endast några få decennier sedan var det i Svenska kyrkan ganska klart beskaffat med bodelning och revir för olika fromhetstraditioner. Man kunde tala om gammalkyrkliga, lågkyrkliga, folkkyrkliga, högkyrkliga - och för de invigda var dessa begrepp relativt tydliga och inte minst i gudstjänstlivet klart avläsbara. De olika riktningarna betedde sig på olika sätt under pågående gudstjänst. Det var t ex omöjligt för en s k folkkyrklig präst att vid läsandet av välsignelsen i mässans slutskede med högra handen utföra korstecknet. Gjorde prästen så kunde församlingen av detta dra slutsatsen att prästen influerats av högkyrkligheten. Skillnaderna

5 Se t ex den syn på liturgi och diakoni som kommer till uttryck i boken om Alsike, framtidens stad: Vänd mot Guds framtid, s 47-72.

6 I den av teologiska institutionen vid Uppsala universitet gjorda studien kring gudstjänstförnyelsen i Uppsala domkyrka ingick även en enkät med diverse frågor. Bland dem som förespråkade söndagliga nattvardsmässor återfanns en mycket klar majoritet hos åldersgrupperna 30-39-åringar (72% av de svarande) och 20-29-åringar (67%). Även grupperna 40-49-åringar (46%) och upp till 19 år (44%) är värda att uppmärksammas. Gudstjänst i förändring, red A Bäckström. Uppsala 1993, s 41.

7 Se t ex Svenska kyrkans centralstyrelses skrivelse till kyrkomötet 1986 angående ny kyrkohandbok: "Det råder knappast någon tvekan om att det mitt i sekulariseringen finns en utbredd längtan efter att nå djupare in mot centrum. Nattvarvsfrekvensen, som på drygt två decennier i det närmaste har tredubblats, är ett tydligt tecken på detta. Den vittnar om en längtan efter mysteriet som växer fram sedan materialism och rationalism har misslyckats med att ge människor den trygghet och tillfredsställelse de längtar efter. Därför måste kyrkan ge en ny plats åt mysteriet, åt det utsägliga och utsagda och låta människor ana och erfara den gudomliga närhetens mysterium. Nu söker människor mysteriet i stället för att sky det. De söker värme, närhet, fest, emotionellt engagemang och det som är större än deras egna hjärtan och tankar." CsSkr 1986:2, s 10f.

mellan lågkyrklighet och gammalkyrklighet kunde mer avläsas i förkun-
nelsehalten, men även i predikstolsaktens utförande.

Det som nu - med början under 1970-talet - har skett är ett liturgiskt
nyttänkande, accepterat hos de flesta. Utan att tillägna sig olika lärosatser
har den allmänt använda liturgin påfallande berikats med t ex korstecken
som anbefalls i gällande kyrkohandbok från 1986. Man kan inte längre av
den utförda liturgin avläsa om prästen tillhör en viss fromhetstradition.⁸

Av några kan detta måhända beklagas. Liturgins utförande ger inte
längre besked om prästens eller församlingens fromhetsmässiga tillhörig-
het. I det större perspektivet måste detta ses såsom utomordentligt posi-
tivt. Det innebär inte bara ett allmänt bejakande av en rikare liturgisk
utformning utan också en öppning för liturgisk frihet, i genuin mening
släkt med evangelisk-luthersk syn på gudstjänsten. Den s k lutherska fri-
heten i liturgiskt avseende urartade i vårt land snarast till en liturgisk ka-
daverdisciplin. I min barndom och ungdom kan jag minnas berättelser om
biskopliga ingripanden i de mest perifera liturgiska detaljer. Den tiden är
nu förbi och vi ser en ny liturgisk situation. Det innebär naturligtvis inte
att allt är tillåtet men kyrkohandboken 1986 ger större frihet åt den en-
skilda församlingen och prästen än sannolikt någon tidigare stadfäst
handbok.

Vad som utmärker 1990-talet är en ny liturgisk fas där en rikare liturgi
inte behöver sammankopplas med lärosatser om "det liturgiskt riktiga", för
övrigt en förkvävande doktrin som saknar teologisk djupdimension. I den
frihet som råder är det emellertid allt klarare att hävdvunna symboler står
sig väl. Egendomligt starkt talar de gamla liturgiska akterna: processionen
bakom ett krucifix där några går å allas vägnar och vittnar om varje män-
niskas väg från födelsen till döden under korsets tecken, det tydliga
åskådliggörandet av nattvardens händelser när prästen står bakom altaret
vänd mot församlingen (versus populum) och kan lyfta oblaten och kal-
ken så att alla ser vad som händer, korstecknandet som anger det tecken i
vilket varje kristen hoppas på evigt liv, räddning undan död och förintel-
se. Till den liturgiska friheten må det även tillåtas mig att här nämna den
i Uppsala domkyrka sedan några år införda seden att på skärtorsdagens
kvällsmässa utföra fotatvättning. När jag 1991 införde denna ordning
oroades jag något men har sedan dess endast förstärkts i att denna sym-
bolhandling har stor slagkraft i vår tid. Tre församlingsmedlemmar är i
förväg vidtalade, en äldre kvinna, en medelålders man och en yngre kvin-
na. De tre går efter predikan över Joh 13 - skärtorsdagens evangelium -
upp till högaltaret framför altarrunden där tre stolar är framsatta. Under
församlingens växelvisa läsning av Jesusord tvättar så celebranten en fot

8 "Åtbörderna och handrörelserna har spritt sig, de brukas nu även bland dem som icke bejaktar
en enda typiskt högkyrklig doktrin." Gustaf Wingren, Vad kan vi komma att få från svensk
högkyrklighet i framtiden?, s 431. Det bör noteras att detta skrivs redan i tidigt 1970-tal.

på vardera av de tre församlingsmedlemmarna. Jag ger er ett exempel, säger Jesus i Joh 13. Tydligare kan det inte illustreras än genom denna uråldriga fotatvagn.

Vår nya liturgiska situation utmanar till att finna även nya symbolhandlingar som tydligt återger gudstjänstens centrum. Utrymmet medger inte att jag här exemplifierar. Det får räcka med att konstatera att den nya situation Svenska kyrkan idag står i tillåter en stor generositet, en öppenhet för liturgiskt nytänkande och därmed också för ett prövande av de gamla, nedärvda symbolerna.

NY SYN PÅ HERRENS MÅLTID

Den syn som sedan länge i vårt land varit förhärskande vad gäller nattvarden har tydligt präglats antingen av pietismens allvar eller av utlöpare från upplysningstänkandets förnuftstro. Det har i praktiken gett två, bland äldre fortfarande ganska vanligt förekommande, synsätt.

Det förra förhållningssättet betonar Herrens måltid som i första rummet en yttersta akt med Guds förlåtelse av konkret skuld efter begångna brott. Den enskilde måste därför förbereda sig i självrannsakan och bot på ett så djupgående sätt att det knappast tål att upprepas alltför ofta. Häri ryms en innerlighet i själva synen på Herrens måltid, en innerlighet som särskilt betonar den enskildes upplevelse och snarast står i konflikt med masskommunion eller i varje fall de mångas kommunion. Hur kan man veta att de alla som här kommunicerar är förberedda och förstår vad det handlar om? Den frågan ställs inte sällan från människor med denna fromhetstradition efter t ex högmässor då konfirmander i stora skaror tar emot nattvarens gåvor. Tveklöst finns i detta förhållningssätt en djup vördnad för nattvarens helighet, en vördnad som inte sällan egentligen endast tillåter kommunion någon enstaka gång per år.

Denna uppfattning finns företrädd i de av pietismen influerade väckelserörelserna, både inom och utom Svenska kyrkan. Samtidigt bör understrykas att dessa rörelser varit tydliga, efter sin egen övertygelse avgränsande och profilerade. Deras synsätt har spritts långt utanför de egna led och möjligen genom företrädarnas allvar stundom uppfattats som det enda riktigt seriösa, religiösa förhållningssättet.

Den andra linjen, med rötter i upplysningstänkandet och fortsatt växt i den sk liberalteologin och kulturprotestantismen, har motiverat sin avvaktande hållning mot söndaglig mässa på annat sätt. Jag bortser först från den grova rationalismen som betraktar Herrens måltid såsom irrationellt oacceptabel, rentav förnuftsvidrig, och därför värd att snarast förpassas till kyrkans museala kamrar. Relativt få torde stå för en så extrem hållning i vårt land idag. Men Herrens måltid kan däremot i denna linje accepteras som en åminnelsehögtid i första hand, där de församlade erinras om vad Jesus gjorde den sista kvällen före sin död. Nattvarden får där-

med en mycket tydlig bindning till skärtorsdagen, som egentligen vid varje nattvardstillfälle på nytt är närvarande. Måltidens firande hör till den kultur vi lever i och ska därför upprepas "till åminnelse", men det blir då också egendomligt att låta varje söndag präglas av denna åminnelse, som om vi just inte skulle fira annat än skärtorsdag hela året.

Det som nu håller på att ske är en nyupptäckt av tydning och förståelse av Herrens måltid. Delvis äger detta rum på grund av sekulariseringen, vilken medfört att de äldre motiven försvunnit, men delvis också på grund av en medveten strävan att söka efter den rikedom som måltiden för med sig.

Låt mig här bara antyda motiv som idag alltmer präglar nattvardsförkunnelse och nattvardssyn.

1. Eukaristi - måltidens karaktär av tacksägelse för att Gud ännu vill ha med mig att göra. Tacksägelse är en direkt följd av att något har getts. Kommunionen, som verkligen innebär att gåvor ges till kommunicanten, erinrar om att det som ytterst är liv endast kan ges som en gåva. Det gäller bokstavligt i det fysiska liv människan dagligen tar emot och det gäller lika bokstavligt talat det eviga liv som skänks i kommunionens gåvor.⁹

2. Lovsång - måltiden firas aldrig ensam. Inte ens den romersk-katolska kyrkan håller längre fast vid de sk privatmässorna som utvecklades under medeltiden. För måltiden krävs åtminstone två. När två är samlade kan de också sjunga tillsammans. Även om Herrens måltid firas utan sång i teknisk mening präglas varje kommunion ändå av lovsången tillsammans med Herrens "trogna i alla tider och med hela den himmelska härskaran". Lovsången äger rum i alla människans livslägen, de svartaste och de ljusaste. Men lovsången förmedlar i varje läge livslust, att livet är livet värt.

3. Tillbedjan inför mysteriet. Ett flitigare bruk av mässan kan aldrig innebära att mysteriet försvinner. Snarare ges genom den söndagliga mässan ett fördjupat perspektiv på nattvardens innersta mysterium, som ingen helt kan förstå.¹⁰ Man kan fråga sig om inte just detta perspektiv talar starkare till vår tids människor än andra nattvardsmotiv.¹¹

9 "Det gäller att på nytt i nattvarden upptäcka kyrkans gemensamma lov- och tacksägelseakt, att låta nattvarden i sin helhet åter få bli eukaristi." Y Brilioth, Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv, s 475. Se också det ekumeniska dokumentet Baptism, Eucharist and Ministry, där innebörden i Herrens måltid först anges som "Thanksgiving to the Father" (BEM, Eucharist, II.A).

10 "Ej ens den längst hunne tillgodogör sig nattvardens hela evangeliska innehåll." Y Brilioth, aa, s 475.

11 Även inom frikyrklig reflektion betonas numera detta motiv. "Ge rum för mysteriet!" heter det t ex hos B Cedersjö och S Fahlgren, Gudstjänsten. En gåva att upptäcka, s 125.

4. Delaktighet. På nytt har detta motiv fått slagkraft och ganska tydliga nedslag i den faktiska liturgin. Kyrkohandboken 1986 ger en rad anvisningar där gudstjänstdeltagarna kan läsa texter, be böner och överhuvud agera på ett sätt som var helt otänkbart under, låt oss säga, 1950-talet. Understrykandet av delaktigheten i mässfirandet hos alla som deltar har sin grund i uppfattningen att mässan inte är prästens utan församlingens. Det har alltså ett egenvärde att olika röster hörs i mässan - den vägen gestaltar detta grundläggande, att det är hela församlingen som firar denna mässa.¹²

5. Måltidsrast. Den på sjuttioalet uppblomstrande gudsfolkstanken underströk att Guds folk på vandring gör rast för att äta av den himmelska måltiden. Ett inslag av antecipation finns i detta motiv där ett stycke himmel föregrips. Även om gudsfolksperspektivet tycks mindre aktuellt idag har pilgrimstanken på nytt blivit viktig. I detta sammanhang blir Herrens måltid en måltid på vandringens rastställen.¹³ Vid de pilgrimsresor som nu allt oftare genomförs, även ekumeniskt, utgör Herrens måltid självklart en del. Men pilgrimsresorna kastar också ljus över den ordinarie församlingens nattvarvsfirande. Den söndagliga mässan blir en måltidsrast under varje deltagares resa från födelse till död och genom död till evigt liv.¹⁴

6. Guds inkarnation - talet om lokal förankring. I kyrkohandboken 1986 understryks att mässan ska genomföras utifrån lokala villkor. De många fakultativa moment som nu ingår nödvändiggör ett omfattande förarbete i samverkan mellan präst, kyrkomusiker och gudstjänstdeltagare. Bakom tanken på den lokala förankringen ligger det teologiska motivet att understryka varje Herrens måltid som ett Guds människoblivande, en gudomlig inkarnation. Gud möter oss inte bara i barnet i Betlehem utan åter och återigen i det minsta av brödstycken och några droppar vin, tecken för arbete och fest. Var vi än är, kan mässan firas och Gud inkarneras för

12 Detta motiv utläggs tydligt även i andra kyrkotraditioner. Se t ex från anglikanskt perspektiv M Perham, *Lively Sacrifice*, s 15-17. - När Bäckström däremot söker etikettera grupper med olika uppfattning om gudstjänsten utifrån motiven tillbedjan och gemenskap så att med Bäckströms vokabulär "gemenskapskyrkan" står emot "tillbedjanskyrkan" blir bilden missvisande. De båda motiven hör i det närmaste samman. De som t ex önskar söndaglig mässa kan just sägas vara förespråkare för mer frekventa tillfällen att tillbedja, möta den Helige, och göra det i en form där delaktighet och gemenskap utgör självklara grundtoner. De som istället önskar avstå från söndaglig mässa och t ex någon gång per månad delta i huvudgudstjänst utan nattvard kan på motsvarande sätt sägas förespråka tillbedjan, nu på ett annat sätt än i Herrens måltid, och gemenskap, återigen även detta på ett annat sätt. Men skillnaden mellan dessa grupper kan just inte dras genom att separera det som hör ihop, tillbedjan och gemenskap. Se A Bäckström, *Gudstjänst i förändring*, s 70-86.

13 Se t ex J G Davies, *Pilgrimage*.

14 Jfr även BEM, *Eucharist II.E*.

vår skull - aldrig kan någon människa falla så djupt att inte också där Guds närvaro kan bli synlig i bröd och vin.¹⁵

GUDSTJÄNST - GUD OCH MÄNNISKA I GEMENSKAP

Nu övergår jag till att utifrån ett försök att bestämma vad gudstjänst är reflektera kring olika pastoraltelogiska principer för mässans gestaltning.

I *gudstjänsten möter människan Gud själv* - så enkelt skulle jag vilja sammanfatta gudstjänstens innebörd.¹⁶ En sådan bestämning innefattar *både* gudomligt *och* mänskligt handlande, *både* Guds verkliga närvaro, att Gud själv handlar och ger sig själv åt människan, *och* människans tillbedjan inför Gud vilket inkluderar människans gemenskap med kyrkan, den lokala såväl som den världsvida, den jordiska såväl som den himmelska. I detta gudamöte ligger också implicit den sändning ut i världen som varje kristen gudstjänst ger och därmed den uppmaning till tjänst (diakoni), till arbete för människans upprättelse socialt och politiskt mot varje form av kränkning och förnedring.

Med kristen tradition kunde vi säga att Gud ger sig själv genom Jesus Kristus, i osynlig och synlig gestalt, i ord och sakrament. Det är samme Gud som handlar i båda fallen, och Gud ger sina gåvor i full kraft för människans skull. Man skulle med utgångspunkt från det vördnadsbjudande kyrkomötet i Kalcedon år 451 kunna säga att det som då fastlades rörande Kristi två naturer, den gudomliga och den mänskliga, också kan sägas om ord och sakrament i den kristna gudstjänsten: oupplösligt och oskiljaktigt förbundna utan sammanblandning och utan förvandling. För den kristna kyrkan var det från början självklart med denna sammanhållna enhet i gudstjänsten. Efter andra världskriget kan man nu konstatera en förnyelse av gudstjänsten i snart sagt alla kyrkor, varvid de flesta på olika sätt sökt gestalta församlingens huvudgudstjänst så att ord och sakrament räcks varje söndag.¹⁷

15 Vidare utvecklat hos E Schillebeeckx, *The Eucharist*, s 137ff.

16 Gudstjänst kan bestämmas på olika sätt. P Edwall, *Gudstjänstens motiv*, anger en rad sådana försök. I den smått klassiska AOT Hellerström, *Liturgik*, heter det på s 6: "Då en människa i gudstjänsten giver sig åt Gud i tillbedjande kärlek, giver Gud sig samtidigt åt människan i livgivande kärlek". Hos G Aulén, *Högmässans förnyelse*, s 126, sägs den reformatoriska gudstjänstens dominerande tendens vara: "... *communio* med Kristus och allt vad denna innebär och skänker: syndernas förlåtelse, liv och salighet". I I & LÅ Lundberg, R Wittgren, *Gudstjänsten för människan*, s 26, sammanfaller gudstjänstens syfte med själavårdens och anges bl a genom ett citat från KE Bratt: "... att leda, bära människan till Kristus, där hon möter den makt, som ensam förmår vad hon själv ej förmår, befria henne från ondo".

17 Det bör nämnas att för Luther var den söndagliga mässan en självklarhet. I Stora katekesen förutsätts vid två tillfällen den dagliga kommunionen: "Därför är nattvarden given till *daglig spis och föda*, för att tron må vederkvickas och stärkas, så att den i en dylik kamp icke må falla till föga, utan bliva allt starkare och starkare", samt: "Till sist, då vi nu hava en rätt uppfattning och lära om sakramentet, är väl ock en förmaning och uppfordran nödvändig, att man icke må låta en sådan stor skatt, som man bland de kristna *dagligen* förvaltar och utdelar, gå sig förbi

Det förblir därför svårt att förstå varför en kristen församling ska avstå från att möta Gud i både ord och sakrament. För några kan det vara lättare att möta Gud på det ena sättet. Skulle då de som föredrar det ena bidra till att andra inte får möta Gud på annat sätt? Ur pastoral synpunkt förefaller det svårt att bejaka denna fråga. Det rimliga bör istället vara att de som vid ett givet tillfälle önskar avstå från kommunion använder tiden då församlingen i övrigt kommunicerar till enskild andakt och meditation. Redan Yngve Brilioth tog i sitt stora arbete om nattvarden, 1926, upp möjligheten till s k *andlig kommunion*, dvs deltagande i den fullständiga högmässan utan att ta emot nattvardens gåvor och bedömde detta som en uppbygglig och rik akt.¹⁸

När det idag från olika håll riktas kritik mot den söndagliga mässan har även denna ovan angivna väg avvisats. Det har ansetts omöjligt att sitta kvar i kyrkan under tiden andra kommunicerar och istället har några energiskt önskat ett visst antal regelbundet återkommande s k högmässogudstjänster, dvs huvudgudstjänst utan Herrens måltid. En sådan kritik måste i första hand förstås utifrån en långvarig kristen undervisning och fostran med rötter i de tidigare nämnda rörelserna från 1700-talet. Förändringen i en enskild församling till söndaglig mässa kan upplevas smärtsam och i förstone svår att förstå utifrån ett hävdvunnet synsätt.¹⁹ Det kan vid sådana tillfällen finnas skäl att erinra om tidigare förändringstider i kyrkans historia.

Motstånd mot vissa ändringar har ofta haft emotionella övertoner. I Svenska kyrkan räcker det att endast peka på några konflikthärddar under

utan gagn, d.v.s. att de som vilja vara kristna skicka sig att ofta undfå det högheliga sakramentet". Svenska kyrkans bekännelsekrifter, s 486f, 488f (kurs här). Jfr även Konkordieformelns ord, där Luther citeras: "Icke våra ord och handlingar, utan Kristi befallning och instiftelse göra brödet till hans lekamen och vinet till hans blod alltifrån den första nattvarden ända till tidens slut, men genom vår tjänst och förrättning *utdelas det dagligen*". SKB, s 623 (kurs här).

Vid Kyrkornas världsråds fjärde generalförsamling i Uppsala 1968, känd mer för den sociala och politiska radikaliteten, antogs i sektion V en rad rekommendationer, bl a vädjan att alla kyrkor allvarligt överväger att uppta den gamla kristna traditionen att fira nattvard varje söndag. Se The Uppsala Report 1968, s 82.

I den mycket brett ekumeniskt förankrade BEM-rapporten sägs: "As the eucharist celebrates the resurrection of Christ, it is appropriate that it should take place at least every Sunday". BEM, Eucharist III, s 31.

Kyrkomötets arbete med kyrkohandboken 1986 anvisar också vägen, tydligast uttryckt i läronämndens yttrande, Ln1986:2y, s 11: "Mässans huvuddelar, Ordet och Måltiden, skall komma varandra så nära som möjligt, så att högmässan - alltså med nattvard - kan bli den naturliga formen för församlingens huvudgudstjänst".

Även på svensk frikyrkomark ges nu liknande signaler. Se t ex Cedersjö-Fahlgren, aa, s 25: "Historiskt sett har vi alltså inte en fullständig gudstjänst när nattvarden saknas. Gudstjänstförnyelsen i vår tid strävar efter att återerövra denna helhet".

18 "Mången, som utan att aktivt deltaga övervarit en nattvardsmässa, har besannat riktigheten därav, då han i själva den heliga *actio*, som där försiggår, funnit en rikare uppbyggelse, starkare eggelse för sin egen bön än i någon annan gudstjänstform. Att motarbeta en sådan andaktsform skulle minst av allt stämma med den lutherska kultens bästa tradition". Brilioth, aa, s 481.

19 Se enkätsvar i Bäckström, aa.

senare årtionden för att visa på hur förändringar kunnat framhäva de kraftfullaste protester, t ex möjligheten för kvinnor att bli präster, den söndagliga läsningen av gammaltestamentliga texter, ett ev kyrkligt accepterande av homosexuella handlingar. Varsamhet krävs i all förändring och varje situation har sina särskilda villkor. Men det bör också understrykas att kyrkan i varje tid är kallad att söka utforma kristen gudstjänst på ett sådant sätt att den så fullödigt som möjligt räcker den apostoliska tron vidare.

FORM OCH INNEHÅLL

Om mötet med Gud är det centrala i gudstjänsten, måste man fråga sig varför detta möte så ensidigt i den praktiska utformningen varit inriktat på det innehåll som gudstjänsten förmedlar. Modern kommunikationsteori har sedan länge visat på hur mycket människan erfar genom den form i vilken innehållet ges. Snarast måste det konstateras att det ensidiga fokuserandet på gudstjänstens verbala innehåll haft en godtycklig karaktär. Det är hög tid att reflektera, åtminstone lika mycket, kring hur den form som gudstjänsten genomförs i förmedlar gudstjänstens egentliga ärende.²⁰

I missriktat nit har evangelisk-luthersk tradition ofta fokuserat det verbala innehållet i gudstjänsten. Tillspetsat kunde man säga att om bara rättfärdiggörelsen av nåd allena förkunnats, så må det vara näranog hursomhelst med det övriga. Här har gjorts en aningslös reträtt från den helhetssyn som borde vara självklar. Både form och innehåll ska ställas i relation till gudstjänstens egentliga ärende och syfte. Måhända förhåller det sig t o m så att en form som motsäger det innehåll gudstjänsten verbalt vill förmedla övertrumfar av egen kraft innehållet. För den gudstjänstfirande församlingen talar formens språk ofta klarare än aldrig så många ord.

Ett evangeliskt mässfirande som tar gudstjänstens egentliga syfte seriöst måste därför vinnlägga sig om att sätta både form och innehåll under det övergripande ärendet. Om gudstjänsten vill förmedla ett möte med Gud själv, så att evangelium från Gud kan räckas till människor i gudstjänsten, har form och innehåll en uppgift att förmedla just detta evangelium. Det är tvivelsutan inte för mycket sagt att i åtskilligt gudstjänstfirande får de verbalt uttryckta orden förmedla evangelium medan den yttre formen snarast ger uttryck för en kravfylld, närmast lagisk hållning.

Det skulle, menar jag, vara av utomordentlig betydelse om församlingar i den Svenska kyrkan tog på allvar gudstjänstens egentliga ärende, att

20 Se t ex Cedersjö-Fahlgren, aa, s 58: "Också ordningar, former och handlingar ska tåla att begrundas i trons ljus".

räcka evangelium i både form och innehåll. Ett medvetet arbete på att göra gudstjänstens form evangelisk, i samklang med gudstjänstens egentliga syfte, skulle på flera sätt förändra den hittillsvarande ordningen. På några punkter, under rubriken pastoralteologiska råd, berör jag vad ett sådant synsätt skulle kunna innebära.

FOLKLIGHET

På svenska kan begreppet folklighet synas som ett begrepp med närmast ytlig innebörd. Folklig är den person som klämkäckt klappar en granne på axeln och ständigt behåller ett leende på läpparna.

I dansk tradition har begreppet folklighet en delvis annan innebörd. Det kommer närmast från den danske folkbildaren och teologen N F S Grundtvig som under 1800-talet lade grunden för mycket av danskt tänkande både i filosofiskt och teologiskt hänseende. Grundtvig - i Sverige känd som den store psalmdiktaren - rymmer i sin teologi en lång rad motiv som här inte på något vis till fullo kan beskrivas. För denna framställning är det nog att återge den innebörd som begreppet folklighet får från Grundtvig framöver i dansk tradition. Det handlar då i första hand om tillgänglighet. Även idag kan en dansk professor i t ex kemi säga till sina studenter: "I morgon ska jag hålla ett folkligt föredrag". Med detta avser professorn ingalunda att han dagen därpå kommer att i ett föredrag vara ytlig, dunka någon i ryggen, krydda sin framställning med passande skämt, etc. Det professorn avser är något annat. Snarast kan detta beskrivas med det svenska ordet tillgänglighet. Det som ska sägas är något som den normalbegåvade förstår, den icke-fackmässigt utbildade, men framställningen kommer att beröra de allra svåraste frågorna i ämnet.

När det gäller mässan vill jag säga: vi behöver en folklig mässa. Det innebär *en mässa som firas så att det allra heligaste mysteriet räcks människor på ett för de flesta människor utan särskild utbildning tillgängligt sätt*. Det innebär att mässan firas med låga trösklar men att det som räcks i mässan utgör den kristna trons verkliga centrum, ett gudamöte.

Med stor sannolikhet gäller att den som kommer till gudstjänst - och detta gäller inte minst den s k vanliga människan - knappast söker ett underhållningsprogram bland andra. Kyrkan kan inte heller konkurrera med det övriga samhället vad gäller underhållning. Däremot är kyrkan - eller borde vara det - expert på vad gudstjänst är. Den som söker sig till gudstjänst är inställd på att vara med om något annat än det underhållningsbranschen erbjuder. Den utmaning som här gäller för kyrkan är att räcka ett möte med Gud själv, vad gäller form och innehåll, ett möte med det gudomliga, med det allra heligaste. En kvalificerad bestämning av folklighet i meningen tillgänglighet tvingar därför fram en gudstjänst som med låga trösklar ger människan möjlighet att verkligen "se och smaka hur god Herren är". Varje sätt att förminska det heliga och göra det mindre heligt

utgör därmed ett svek mot människans berättigade längtan att i gudstjänsten erfara det gudomliga, Gud själv.²¹

Det är därför möjligt att säga att önskemålet om en folklig mässa i sig rymmer kravet på en gudstjänst där det heliga exponeras i full kraft, att - för att använda en psalms formulering - Guds förråd öppnas på vid gavel.

PASTORALTEOLOGISKA RÅD

Utifrån den ovan angivna bestämningen av gudstjänstens innebörd och syfte samt den reflektion kring form och innehåll samt folklighet i meningen tillgänglighet som ovan angetts, vill jag nu ge några anvisningar av pastoraltelogiskt slag för firandet av en evangelisk mässa.

Balansen mellan rörelse och stillhet

Den svenska mässan har på ett iögonfallande sätt ofta präglats av stillhet. Den bakomliggande teorin har möjligen utgjort tanken att mässan i främsta rummet rör ett sammanhang där den enskilda människan ska ha möjlighet att *höra* Guds Ord. Därmed har församlingen utsatts för en med föreläsningsakten liknande handling. Det viktigaste har varit att församlingen verkligen kan uppfatta alla ord som utsägs.²² Den evangeliska tanken att församlingen verkligen måste kunna höra evangeliet, det befriande ordet från Gud själv, kvarstår oemotsagd. Men till detta kommer vår nya insikt att människans intryck inte bestäms endast av det som hörs. Snarare präglas vi och bestäms vår livssyn av det vi uppfattar med alla våra sinnen, och t ex både av det vi ser och av det vi hör. Helheten blir viktigare för oss än vad vi uppfattar med enbart ett sinne.

Om mässans utformning ska ställas i ljuset av gudstjänstens egentliga ärende att möta Gud och att detta ska ske med så låga trösklar som möjligt är det av avgörande vikt att gudstjänsten inte endast förmedlar stillhet. Det räcker att tänka på de yngre eller de allra yngsta för att förstå att stillheten kan vara förtryckande och förkvävande. Men det är tveklöst

21 "Varje reform av vår nattvardspraxis måste därför utgå ifrån, att mysteriet på intet vis får trädas för nära". Brilioth, aa, s 484f.

22 För den aktivt tjänstgörande prästen utgör den kontinuerligt pågående kritiken från gudstjänstdeltagare att de inte kunnat höra vad som sagts under gudstjänsten ett ständigt gissel. Någon gång har det undslupit mig att vi på jorden aldrig kan höra allt. Endast i himlen ges möjlighet till det optimala hörandet. Men bortsett från detta har dagens avancerade teknik höjt anspråken. I de flesta kyrkor är även mycket modern högtalarutrustning otillräcklig i jämförelse med den teknik som den vanliga människan återfinner i sitt hem vid stereo, TV o dyl. Kyrkor är helt enkelt inte byggda för en sådan ljudåtergivning. Ett mer medvetet pastoralt arbete på att låta gudstjänsten fokuseras inte endast på det man *hör* kan möjligen på sikt lösa denna ständiga konflikt.

också tillämpbart på äldre. Min erfarenhet säger mig att äldre människor ofta sökt sig till familjegudstjänster, och det utan att de genom släktskap haft anledning att se sina barnbarn agera, av det enkla skälet att familjegudstjänsterna förmedlat något av den blandning av rörlighet och stillhet som hjälper den enskilde att släppa oro och vånda för att göra fel och börja känna sig hemma inför den Heliges ansikte.

Det är därför av principiell vikt att den söndagliga mässan utformas så att det i mässan finns moment av både stillhet och rörlighet.

Från min erfarenhet kan jag erinra mig en familjegudstjänst då tacksägelse från en för tidigt avliden person skulle äga rum. Från olika håll hördes betänksamma ord inför ordningen att just denna tacksägelse skulle äga rum i en familjegudstjänst så ofta präglad av rörlighet, förflyttningar mm. Men när det avgörande momentet med nämmandet av de döda skulle äga rum, sade prästen helt enkelt: Nu väntar vi tills det blir alldeles tyst, så att vi kan be för dem som dött under veckan. Och egendomligt nog förstod alla de närvarande förskolebarnen att det rörde sig om något allvarligt. Det blev helt tyst i den stora kyrkan och prästen kunde nämna de dödas namn och be för dem. Om barnen fått sitt i rörlighet och delaktighet kunde på något sätt också de vuxna få sitt - så tycktes barnen intuitivt reagera.

I den söndagliga mässan önskar jag en medveten blandning av rörelse och stillhet, och det av principiella skäl. Just genom denna blandning tillgodoses hela församlingens möjlighet att möta Gud. Det handlar konkret om att den ovana gudstjänstdeltagaren kan känna fjärilar i magen när gudstjänsten i övermått antar föreläsningens form, där det verbala anförandet blir så avgörande att åtskilliga gudstjänstdeltagare - ovana vid en längre verbal framställning - inte förmår tillgodogöra sig vad som sägs.

Blandning av stillhet och rörelse kan gestaltas på flera sätt. De lokala villkoren bestämmer vad som är rimligt och möjligt. Att mässan börjar med en procession, där de som aktivt utför uppgifter deltar, bör inte i något fall möta hinder. Procession kan i flera församlingar ännu uppfattas som ett högtidligt uttryck, en extra addition vid större festtillfällen. Innebörden i processionen återges mer adekvat på ett annat sätt. Det handlar här om en vandring upp till Guds altare, en ställföreträdande vandring där några går å allas vägnar. Vandrigen gestaltar människans livsväg från födelse till död. Denna vandring som är ålagd varje människa blir i processionen tydliggjord därigenom att några vandrar bakom ett processionskrucifix. Processionen utgör därmed en tydning av det mänskliga livet: i detta tecken ska du segra - i processionskrucifixets tecken ligger seger för varje gudstjänstdeltagare. Samtidigt är processionen ett sätt att börja mässan med rörelse. Det är sant att en procession kan genomföras med kada-verdisciplin, så stelt att den sprider oro hos gudstjänstdeltagarna. Det är därför angeläget att den som ansvarar för gudstjänsten låter processionen genomföras *asymmetriskt* så att alla associationer med militärparad o dyl undviks. Här handlar det om en del av Guds folk eller en del av Kristi kropp som i stiliserad form återger livets vandring och mening.

En söndaglig mässa innehåller med nödvändighet en rad moment som kräver uppmärksamhet och stillhet. Det är därför angeläget att stillheten regelbundet bryts med inslag av rörelse. Det kan handla om en evangelieprocession då mässans främsta text, ett utsnitt ur Jesu liv, proklameras. Det kan handla om en offertorieprocession då några i församlingen får bära fram gudstjänstdeltagarnas kollekt och samtidigt det bröd och vin som ska användas i mässan. En sådan procession kan utformas på åtskilliga sätt. Den som är angelägen om att mässans form ska vara kongenial med gudstjänstens egentliga ärende, att räcka ett gudamöte, har mycket att tänka på vid planering av en sådan procession. Att efter brödsbrytelsen låta hälsningen om Herrens frid (*pax vobiscum*) utgöra ett moment av rörelse är kanske inte självklart men önskvärt. Det behöver inte innebära någon större omvälvning om prästen efter önskan om Herrens frid själv går ut i församlingen och räcker några gudstjänstdeltagare handen. När fridshälsningen först introducerades hos oss genomfördes den av några nitiska kristna i form av omfamning. Fridshälsningen bör emellertid utformas efter den normala hälsningssed som råder där mässan firas. I vårt land hälsar man normalt med handhälsning. Fridshälsningen bör därför i vårt land normalt utföras genom handhälsning. Omfamning av främmande människor kan i vår kulturtradition uppfattas provokativt, ungefär som om någon på gatan plötsligt krävde att omfamna en förbipasserande.

Den medvetna blandningen av stillhet och rörelse medför ett för församlingen öppet förhållningssätt. Den följer direkt av principen om folklighet, om tillgänglighet, och är därför av stor vikt för att gestalta mässans egentliga ärende.

BALANSEN MELLAN LJUD OCH TYSTNAD

En vanlig församlingshögmässa är i vårt land fylld med ljud. När orgeln och församlingssången tystnar tar prästen vid med bön, läsningar och förkunnelse. Att i denna mättade kontext vid vissa medvetna moment tillåta ögonblick av tystnad kan medföra befriande erfarenheter.²³ Var och en som reflekterat kring tystnadens villkor vet att det är skillnad på den tystnad som oplanerat inträffar när alla undrar vad som ska hända eller vem som glömt att träda i funktion och den tystnad som medvetet planerats och som genomförs utan stress och oro.

I mässan bör enligt min mening regelbundet införas några moment av medveten tystnad. Det kan röra sig om tystnad efter syndabekännelsen eller bönen om förlåtelse. Men det kan också röra sig om tystnad efter predikan och efter kommunionen.

23 Perham, aa, s 21ff.

Om mässan är ett räckande av evangelium, av gudamöte i ord och sakrament, kunde man säga att mässans ellipser återfinns i evangelieutläggningen, i förkunnelsen och i kommunionen. Av det skälet vore det naturligt att just efter dessa moment ge församlingen tillfälle till reflektion under medveten tystnad. En predikan bör inte sluta med prästens *Amen*. Det affirmativa *Amen* tillhör församlingen och inte prästen. Förkunnaren skulle istället sluta med en väl avvägd mening som mynnar ut i tystnad. Därefter får församlingen möjlighet att själv reflektera kring vad som sagts. En sådan tystnad har ett participatoriskt drag. Plötsligt blir det viktigt vad var och en tänker. I tystnaden får allas tankar sin särskilda vikt. Förkunnaren har under en icke oansenlig tid fått ge sina perspektiv. I tystnaden kan var och en i församlingen ge rum för personliga tankar kring dagens tema eller kring den livssituation den enskilde befinner sig i. Den tystnad som efter predikan på detta sätt kan verka befriande bryts, enligt min mening, helst inte av prästens anvisning om hur den kristna trosbekännelsen ska utföras. Kongenialt med liturgin börjar predikanten helt enkelt att bekänna den kristna tron, Jag tror på en enda Gud..., och församlingen reser sig spontant och instämmer.

Efter kommunionen bör på samma vis ett gemensamt inskott av tystnad erbjudas. Enklast äger detta rum efter ordnandet av nattvardskärlen, då prästen säger: Låt oss be. Efter denna uppmaning kan en kollektiv tystnad vara utomordentligt viktig. Efter någon minut bryts så tystnaden av den tackbön som prästen ber. Erfarenheten säger att denna bön får en annan tyngd och innebörd när den på detta sätt bryter in i en kollektiv tystnad.

BALANSEN MELLAN KVINNOR OCH MÄN

För att mässan ska bli befriande i samklang med gudstjänstens egentliga ärende bör den utformas inklusivt även i den meningen att både kvinnor och män känner sig berörda.

Under lång tid i vår kyrka och i vårt samhälle har män bestämt dagordningen. Det har skett på ett så självklart sett att ingen ifrågasatt det. Den alltmer tilltagande medvetenheten från både kvinnor och män om människans tvåkönade natur har medfört ett ifrågasättande av ordningar som endast gestaltas av ett kön eller genom sin aningslösa förankring i det ena könet, normalt det manliga, förhindrar kvinnor att identifiera sig och känna sig ianspråkta.

Det bör därför för en evangelisk mässa vara en självklarhet att både män och kvinnor utför synliga uppgifter. Är celebranten en kvinna, bör medvetet män tillfrågas om uppgiften att föredra en text eller be en förbön. Och omvänt om celebranten är en man, bör en kvinna ombes att utföra synliga och hörbara uppgifter i mässan.

För den som hyser tvivel om evangeliets räckvidd är det tveklöst angeläget att mässan rymmer den inklusivitet som ett manligt och kvinnligt synligt agerande medför. Med andra ord kan det faktum att både kvinnor och män agerar i mässan utgöra en väl så stark förkunnelse som aldrig så många ord om likavärde och gudsavbildlighet. Och omvänt kan sådant tal falla platt till marken om hela mässan genomförs enkönat.

BALANSEN MELLAN VUXNA OCH BARN

I varje mässa bör moment finnas som appellerar till både vuxna och barn. Barnen deltar i mässan inte på barnens villkor utan på allas. Det innebär att ihållande barnskrik är lika förödande för småbarnsföräldrar som för andra. Barnen är välkomna i mässan men när de tvivelsutan stör gudstjänsten måste man hjälpa dem att komma till ro. Barnen bör normalt vara tysta men inte stilla.

Detta kan aldrig genomföras utan att vissa, bestämda moment direkt riktas till barnen. I mässan, som normalt är utformad för den vuxne och för den vuxnes behov, bör alltid finnas inslag som direkt berör förskolebarn eller de yngre.

I det enskilda fallet kan detta utformas på ett flertal olika sätt. Men principen är lika viktig överallt. Om mässan inte i något avseende medvetet tilltalar de minsta kan ingen heller förstå när prästen på predikstolen försäkrar att barnen är välkomna. Orden får mindre vikt än handlingarna. Den församling som har gudstjänstvärdar beredda att ta emot barnen, ritlådor, barnhörna för de minsta, mjukdjur, pekböcker o dyl behöver inte orda mycket om saken. Det är tydligt för de minsta och för deras föräldrar att barnen är välkomna och att församlingen är väl förtrogen med dem.

Här kunde mycket mer sägas om barn i olika åldrar men i detta sammanhang vill jag bara ange att det är angeläget att fästa vikt vid barnens närvaro i mässan.

ALLA SINNEN

Den gudstjänstfirande församlingen är samlad för att möta Gud. I vår evangeliska tradition har normalt endast hörsinnet erkänts. Genom örat ska församlingen höra och förstå vad prästen säger och det som Gud vill säga denna söndag. Men om då den enskilda församlingsbon inte förstår vad prästen säger, varken predikan eller texterna eller bönerna? Man kan trösta sig med att denna församlingsbo ändå bevisat mässan och fått del av församlingens gemenskap. Det är återigen här angeläget att betona välsignelserna från Herrens måltid som inte ensidigt betonar den församlingens intellektuella kapacitet, som mången förkunnelse förutsätter.

Människan består av fler sinnen. Synen tas i anspråk när gudstjänstdeltagaren ser de liturgiska kläderna, processionen och dem som på olika sätt utför uppgifter i mässan. Återigen understryks därvid vikten av att de som agerar är både kvinnor och män och, om möjligt, representerar olika generationer.

Tveklöst tar vi människor också intryck av de dofter som omger oss. De många stearinljusen eller vaxljusen påverkar, men det finns skäl att erinra om den gamla kyrkliga seden att använda rökelse i mässan. Bibeltexterna kan hjälpa oss att se rökelsen som ett tecken för bönen som når Gud.²⁴ Vid Lutherska Världsförbundets generalförsamling i Curitiba, Brasilien, 1990, användes varje dag vid aftonbönen rökelse. Det utfördes då inte som ett sk incenserande, ett sätt att ge vördnad, utan just som en symbol för bönen på väg till Gud. På liknande sätt har rökelsen använts i Svenska kyrkan vid förbönen, uppmärksammat inte minst vid Svenska kyrkans jubelfest i Uppsala domkyrka i augusti 1993.

KYRKORUMMETS MÖBLERING

För vi vidare vår nyckel om gudstjänsten som ett gudamöte där människor får möjlighet att möta det heliga mysteriet, Gud själv, och det på tillgängligast möjliga sätt, blir det också angeläget att pastoralteologiskt reflektera kring kyrkorummets möblering. Ofta har detta förbisetts som ett ovidkommande inslag. Erfarenheten säger att människor tar djupa intryck av hur rummet är möblerat. En viss möblering kan ge kravfyllda intryck eller intryck av en låst dogmatik där allting är förutbestämt. Det måste därför sägas vara uttryck för godtycke att överhuvud inte ägna kyrkorummets möblering uppmärksamhet. Slentrian och sedvänja får inte bestämma det som skulle vara bärare av evangeliet.

I åtskilliga kyrkorum är möbleringen verkligen låst. Bänkarna är fasta och altaret murat vid östväggen. I andra rum, byggda under senare tid som stadsdelskyrkor, kan möbleringen varieras relativt lätt. Åtgärderna måste självklart anpassas till de lokala villkoren, till vad som är möjligt och riktigt i den aktuella situationen.

Här vill jag endast ange några frågor som bör kunna ställas i de flesta kyrkorum. Det gäller i första rummet hur altaret är smyckat. I åtskilliga kyrkor förefinns en symmetri på altaret som ger intryck av något fast och färdigt. I mitten står ett krucifix och på ömse sidor ljusstakar och blommor. Skulle man ta bort alla dessa prydnader och låta altaret bli smyckat endast av altarduken eller altardukarna, ges omedelbart ett annat intryck. För några kan ett sådant altare kännas naket och tomt, för andra kan det

24 Se t ex Psalt 141:2 och Uppb 5:8; 8:3f.

erbjuda en egendomlig känsla av befrielse. Det är som om altaret ropade efter Kristi närvaro i bröd och vin och just genom sin enkelhet ständigt ger uttryck för detta rop. Kanske skulle man kunna placera ett enda mindre ljus på ena sidan av altaret. Ett sådant ljus låter tankar och böner stiga till den Gud vars symbol rimligen återges bakom altaret i en altartavla eller utsmyckning av något slag.

Tydligast blir detta vid ett fristående altare. Ett ljus på ena sidan, t ex på den norra, kan erbjuda en ny öppenhet. Det talar, så att säga, om att den enskildes böner får plats på väg till Gud. Det symmetriskt dukade altaret ger snarast intryck av en vägg, en vägg av fasthet och bestämdhet men kanske inte mycket utrymme för den vilsnes böner och längtan. Tolkningarna är här legio och det får bli varje församlings sak att utprova. Möjligen skulle här sägas att denna utprovning inte endast är prästens sak utan bör ske tillsammans med övrig kyrkpersonal, självklart vaktmästare, men också helst tillsammans med kyrkorådet. Erfarenheten säger att en ömmöblering av altaret utgör ett stort ingrepp, ofta förenat med påtagliga emotioner. Själv har jag vid något tillfälle samlat ett kyrkoråd en kväll i kyrkan och medvetet "dukat av" altaret och sedan på prov satt dit olika symboler. Reaktionen vid detta tillfälle var mycket positiv och öppnade nya perspektiv. Det visade sig också att majoriteten verkligen önskade en förändring.

Anmärkningsvärt är att i vår tradition, där möblering måste anses utgöra ett underordnat inslag, så föga reflektion ägnats en sak som uppenbart har stor betydelse för upplevelsen av kyrkorummet och därmed indirekt för gudstjänstupplevelsen och för den gudsbild som förmedlas.

Åtskilligt annat kunde här nämnas om kyrkorummets möblering, det fristående altaret, predikan från ambo eller predikstol, körens placering, hur stolar eller bänkar sluter eller öppnar perspektivet etc. Exemplet med altarutsmyckningen får här endast utgöra ett exempel på vad som kan göras och på den vikt möbleringen uppenbarligen har.

SÄTTET ATT DELA UT NATTVARDSGÅVORNA

Till de viktigare inslag som påverkar gudstjänstdeltagarnas upplevelse hör tveklöst sättet att dela ut nattvardsgåvorna. Traditionellt och oftast utan någon särskilt medveten hållning delas dessa gåvor alltjämt ut vid altarrunden där församlingen knäböjer och mottager gåvorna från den eller de tjänstgörande prästerna.

Det bör då sägas att människor kan uppleva detta sätt synnerligen kravfullt, förenat med höga trösklar. Av egen erfarenhet vet jag att människor inte vågat gå fram till altarrunden, helt enkelt av det skälet att de inte ägt kläder som de vågat visa vid en så framskjuten placering. Sättet

att fira nattvard har på så sätt blivit en social vattendelare, klart i strid med innebörden i Herrens måltid.²⁵

Det bör därför allvarligt övervägas om inte gåvorna i mässan som regel borde utdelas vid sk gående kommunion, nedanför eller framför altarrunden. Historiskt må man betänka att altarrunderna utgör ett relativt sent inslag i våra kyrkobyggnader. Det kan ifrågasättas om de överhuvud ska vara kvar. Men också om de inte går att temporärt förflytta borde Herrens gåvor i mässan utdelas så att ingen tvekar att gå fram av sociala skäl.

Till utdelandet hör också möjligheten att låta en diakon, om sådan finns i församlingen, dela ut, och helst även någon icke-vigd i civila kläder. För gudstjänstdeltagaren erbjuder anblicken av en människa, kvinna och/eller man, i vanliga kläder en möjlighet till igenkännande. Det heliga dras så att säga närmare utan att mysteriet på något sätt förminskas. Svenska kyrkans ordning tillåter numera icke-prästerliga nattvardsutdelare, som är döpta och konfirmerade, på det villkoret att församlingens kyrkoråd först gett ett allmänt tillstånd till att så får ske.

Ytterligare bör man i detta sammanhang överväga om inte antalet utdelningsställen kunde ökas. De få platserna talar sitt språk, de många platserna ett annat. Vill församlingen hjälpa människor fram till Herrens måltid är det också angeläget att nattvardens gåvor delas ut generöst, gärna vid fler platser än som kanske vore nödvändigt. Generositeten står i samklang med gudstjänstens djupaste ärende att räcka evangelium, snålheten motverkar snarast gudstjänstens syfte. Även här gäller att den yttre formen talar ett språk, ofta tydligare än aldrig så många ord.

Åtskilligt annat kunde utifrån vårt övergripande perspektiv behöva sägas. Varje moment i mässan vore värt en särskild kommentar om hur just detta moment kan utformas i överensstämmelse med gudstjänstens egentliga innebörd. Alldeles för lite reflektion har hittills i Svenska kyrkan ägnats denna viktiga sak. För de flesta människor utgör gudstjänsten av något slag kyrkans ansikte. Hur kyrkorummet då är möblerat, hur gudstjänsten genomförs vad gäller antalet medverkande och vad gäller frågan om kvinnligt och manligt och nattvardsutdelandet etc, påverkar och markerar vad kyrkan står för. Helhetsintrycket bestämmer sannolikt mycket mer än de verbala förklaringar och påståenden som räcks.

Att det för kyrkans trovärdighet är alltmer angeläget att varje söndag erbjuda Herrens måltid, de heliga gåvorna, och det på ett så generöst sätt som möjligt, framstår för mig som självklart i vår tid. Det handlar om att ge det kyrkan kan ge och inte hålla igen eller frånhånda människor möjligheten att möta Gud med alla sinnen, med hela personligheten.

25 Jfr 1 Kor 11:20-22.

REFERENSER

- Aulén, Gustaf, Högmässans förnyelse. Stockholm 1961
- Baptism, Eucharist and Ministry. Geneva 1982
- Brilioth, Yngve, Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv. Uppsala 1926
- Cedersjö, Björn & Fahlgren, Sune, Gudstjänsten. En gåva att upptäcka. Falun 1987
- Davies, J G, Pilgrimage Yesterday and Today. Why? Where? How? London 1988
- Edwall, Pehr, Gudstjänstens motiv. Lund 1972
- Gudstjänst i förändring, red A Bäckström. Uppsala 1993
- Hammar, K G, Gudsfolket. Ett bibelteologiskt studium av kyrkans identitet. Stockholm 1977
- Hellerström, A O T, Liturgik. Uppsala 1932
- Kyrkomötet 1986
- Lundberg, Ingeborg o Lars-Åke & Wittgren, Ragnar, Gudstjänst för människan. Lund 1972
- Mystici Corporis Christi. Tysk utgåva: Rundschreiben unseres Heiligen Vaters Papst Pius XII, Mystici Corporis Christi. Über den mystischen Leib Jesu Christi und unsere Verbindung mit Christus in ihm. Luzern 1943
- Nygren, Anders, Corpus Christi, i: En bok om kyrkan av svenska teologer. Lund 1942
- " , Kristus och hans kyrka. Lund 1955
- Perham, Michael, Lively Sacrifice. The Eucharist in the Church of England Today. London 1992
- Schillebeeckx, Edvard, The Eucharist. London 4 tr 1988
- Svenska kyrkans bekännelseskriter. 5 uppl. Arlöf 1985
- The Uppsala Report 1968. Official Report of the fourth Assembly of the World Council of Churches, Uppsala July 4-20, 1968. Geneva 1968

Wingren, Gustaf, Vad kan vi komma att få från svensk högkyrklighet i framtiden?, i: *Opuscula ecclesiastica. Studier tillägnade Gunnar Rosendal*. Uppsala 1972, 426--433

Vänd mot Guds framtid, utg av G Göranson, projektgruppen för Alsikeprojektet inom Svenska kyrkan. Knivsta 1993

Summary

THE SUNDAY EUCHARIST FROM A PERSPECTIVE OF PASTORAL THEOLOGY

In the ongoing change in Church life, one can now discern a clear tendency that the Sunday Eucharist will become the natural centre in each congregation. In this article, I will reflect on theological issues that co-decide the present ecclesiastical situation in Sweden as well as on a theological distinction of the meaning of Christian service, and how such a meaning could be utilized in the pastoral work with the Sunday Eucharist.

The present situation is first described from the point of view of *ecclesiology*. In the early 1940's, there is a parallel interest in the concept of the Church as Corpus Christi both in Roman-Catholic and evangelical reflection. It is to be seen in the encyclical letter by Pope Pius XII in 1943 and the article on Corpus Christi, written by Anders Nygren in 1942 - later chosen as the first president of the Lutheran World Federation in 1947. The differences are obvious, but still there is a common choice of biblical theme, developed somewhat hierarchically in the Pope's reflection and statically in Nygren's thinking. As a reaction in the 60's, the new concept of the People of God came to dominate for quite some time. Nowadays, this concept is no more in use and the question is if a new Corpus Christi concept could help us today. If so, it will be a concept distinctly rooted in the death/resurrection perspective, a perspective that is, strangely enough, almost absent in the writings of Corpus Christi by the Pope, in the works by Nygren as well as in several reflections on the People of God concept.

There is, furthermore, a new longing for *wholistic mystics* today. It is in many ways a late reaction against what has been the effects of the 18th century movements, pietism and Enlightenment, both joined in a critical attitude against the Sunday Eucharist.

There is also a *new liturgical situation* in the Church of Sweden today. Only a few decades ago it was obvious from the liturgical behaviour, whether the priest or the congregation belonged to a certain tradition - low church, old church, folk church or high church as they were labeled. There is now a growing and remarkable consensus in favour of a richer liturgy, clearly seen in the new Church of Sweden Manual of 1986.

A new view on the meaning of the Eucharist is coming up. The old effects from the 18th century movements have played a dominating roll when deciding on the contents of the Eucharist, both in a theological sense and in the ecclesiastical life of the congregation. New interpretations nowadays underline motives like Thanksgiving, Praise, Adoration of the mystery, Participation, the Holy Meal as a Break in everyday life, the Incarnation of God in the Eucharist promoting a more clear local identity.

The meaning of the Christian service could be described as a meeting between God and human beings. Such a description would emphasize especially the holy character of this God/man encounter. It will also question a position that arbitrarily refuses a congregation the possibility of communion of the holy gifts in the Eucharist and offers a service without the Eucharist as the main Sunday service only. Such a position cannot be justified in a conscious pastoral theology. Instead, the solution for those who do not want to communicate every Sunday should be searched for in the concept of *spiritual communion*, already commended by the late Swedish Archbishop Brilioth in the 1920's.

A growing consciousness of the Sunday Eucharist must also take into consideration the tension between *form and content*. A common way in the evangelical tradition is to underline the content so much that the form is almost neglected. This cannot be accepted when the meaning of the Christian service is taken seriously. The form in which the Eucharist is celebrated often speaks a louder and more distinct language than all verbal expressions, however gifted.

Furthermore the Sunday Eucharist should be characterized by an *affability* with low thresholds, so that people can enter easily and - when entering - they should meet the mysteries of the Church, the most holy centre. From this basic thinking, a number of practical questions are being reflected upon, all as consequences of the fundamental pastoral theological reflection. Such questions are: the balance between movement and tranquility, between sound and quietness, between women and men, between grown-ups and children, the question of all senses, the furnishing of the altar, and the way of distributing the holy gifts in the eucharistic meal.